

Civilizația cărții

Sunt lacrimae rerum Periplul primelor publicații ale bănățenilor

de Dorina Măgărin

Banatul a constituit o vatră culturală națională permanentă. A fost, deopotrivă, un avanpost național de promovare, ca și de integrare continuă, a unor specii literare și a unor modele de personalități și tehnici culturale naționale și internaționale. Presa din întregul teritoriu național și din spațiul creștin-ortodox se alătură celor de mai sus. Să amintim, doar, că „Banatul a dat literaturii române întâia traducere a Vechiului Testament, primele opere lexicografice, întâia odă cultă, primele școli naționale și cel dintâi ziar. Din Caransebeș, din Lugoj și apoi din Timișoara pornesc încă din veacul al-XVI-lea făclieri robiți de dorul trezirii la conștiință națională a poporului.”¹

Prima revistă românească cu conținut literar-cultural a fost difuzată concomitent în Banat, Transilvania și Principatele Române, iar la redactarea ei a contribuit și un bănățean. „Biblioteca românească”, prescurtată astfel în notele istoriografilor presei, a apărut la Buda, în ianuarie 1821 (primul număr), apoi a fost reluată, în 1829, când sunt atestați zeci de „prenumeranți” sau abonați bănățeni printre care redactorul bănățean Damaschin Bojincă. Revista a mai apărut în 1830, când au fost publicate câte două numere, și în 1834, când au apărut ultimele patru numere.² Ea precede astfel, primelor publicații românești atestate în „principate”, respectiv „Albina românească”, apărută la Iași, în 1 iunie 1829 și „Curierul românesc”, apărut în 8 aprilie 1829, la București.

Să reținem sintetic că, în secolele XVII-XIX, în Banat se formase deja o categorie intelectuală națională, receptivă și activă, de preoți și învățători-dascăli, care au contribuit la instituționalizarea unui

sistem confesional-didactic autonom. Mai mult, au contribuit și la redactarea și răspândirea primelor publicații naționale cu conținut religios-reformator, precum și la înființarea uneia dintre primele tiparnițe-tipografii naționale. De pildă, „Efrem Zăcan e descendentul unei familii nobile cu întinse proprietăți în sud-estul Banatului și care a dat nu numai luminători de seamă, ci și înalți dignitari. Efrem e «dascăl de dascălie a Sebeșului». Căci, atât aici, cât și la Lugoj se desfășoară o intensă activitate școlară, cu scopul de a pregăti preoți și învățători calvini. Sunt primele școli superioare, cunoscute în anele învățământului românesc. Iar la Zărvești, lângă Caransebeș, ființa un teasc pentru tipărirea cărților religioase. Izvoditorii Paliei (de la Orăștie, 1582, n. n.), deși slujitorii unui alt crez și-au dat din plin obolul pentru izbânda de început a graiului și culturii naționale... După 1659 școala papistășească din Caransebeș e de vânzare, orașul fiind un centru al reformei, iar în 1572 franciscanul Nicolae Schrödl întemeiază aici noviciat și teologie. O altă școală despre care se face mențiune documentară, după 1600, e tot calvină, din Caransebeș, în care elevilor și fetelor li se propuneau în orele libere Catechismul și psalmii calvini în versuri românești... În aceste școli și-au făcut ucenicia la începutul secolului XVI bănățenii George Buitul, întâiul român care studiază la Roma, primul doctor la noi, doctorul Gavril Ivul, profesor de filozofie și teologie la Cașovia și Viena, pierduți pentru noi și Mihail Halici, autorul primului dicționar român, scriitorul primei ode culte.”³

Dominația străină, otomană și habsburgică, statutul politic de „tolerați”, fără acces la funcțiile publice, statutul cultural-confesional inferior, de asimilați în așa-zisa „națiune illirică”, împreună cu sârbii ortodocși, a făcut ca bănățenii ortodocși majoritari și categoria lor intelectuală

¹ Ion. B. Mureșianu, *Pentru începutul slovei bănățene. Contribuții*, în „Luceafărul”, nr. 7-8/ 1938, p. 4-10.

² *** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei R. S. R., 1979, p. 103 și „Luceafărul”, nr. 5-6/1937, p. 188-189.

³ Ion. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 8-9.

excepțională să nu poată avea și o presă literară modernă decât abia în a doua jumătate a secolului al-XIX-lea, la aproape un secol de la apariția primelor publicații bănățene în limba germană, precum „Intelligenz Blatt“, apărută în 1771, „Temesvarer Zeitung“, din 1774 sau „Temesvarer Merkur“, din 1787⁴.

Până atunci, mari învățați patrioți și literați ai Banatului au redactat doar publicații-eveniment dincolo de teritoriul de baștină sau cu scopul dezvoltării conștiinței naționale, ca în 1848, când Eftimie Murgu a redactat în Lugoj un ziar dactilografiat, cuprinzând programul revoluționar-burghez. În Banat au apărut doar câteva cărți în limba română, tipărite în tipografiile unor coloniști, precum M. Hazay și Frök⁵. Au mai apărut broșurile lui Maniu Basil, *Răspuns replicativ la broșura d-lui protopresviter Mel. Drăghici intitulată Disertațiunea istorică, critică și literară tractândă despre originea românilor din Dacia Traiană. Partea istorică*, din 1858 și a lui Petru Lupulov, *Despre bărbații străluciți ai cetății Roma*, apărută în 1857.

Primii redactori ai celor mai citite publicații cu conținut literar au fost preoți, iar acest statut profesional va fi condiționat și el, într-o oarecare măsură, cantitatea și calitatea presei literare dinainte de 1918. Astfel, prima gazetă modernă din Banat, cu un conținut științific, umoristic și informativ, „Desceptarea“, a fost editată în Lugoj, de preotul ortodox Iosif Tempea, iar primul ziar, „Luminătorul“, apărut în Timișoara, în 1880, avea ca proprietar de facto pe preotul Melentie Drăghici, totodată și redactor, alături de Pavel Rotariu. Abia în 1884 apare în Timișoara primul cotidian, „Dreptatea“, sub conducerea unui redactor laic, Valeriu Braniște.

La începutul secolului al XIX-lea constatăm o emancipare culturală națională fără precedent. În tipografia Universității din Buda au fost publicate între 1800-1830 circa 250 de titluri de cărți românești, cu circulație în întregul teritoriu național. Acestea au avut o influență determinantă în educarea primilor publiciști români, precum Ion Heliade Rădulescu, Gheorghe Barițiu, Timotei Cipariu, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu ș. a. și a revoluționarilor de la 1848-1849, care vor contribui la

modernizarea statului și la realizarea statului național în 1859.

Paul Iorgovici Brâncoveanu (1764-1808), care a scris cu litere latine *Observații de limba românească*, publicată la Pesta, în 1799 (într-un moment în care majoritatea intelectualilor din Banat cunoștea doar scrisul slavon); Damaschin Bojincă, coredactor alături de Zaharia Carcalechi al primei reviste culturale și literare naționale, „Biblioteca românească“, apărută între 1821-1834; Dimitrie Țichindeal, autorul primelor fabule românești, compilate după sârbul Dositei Obradovici, publicate la Buda, în 1814, cu titlul *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături acum întâia oară culese și într-acest chip pe limba românească întocmite...*; Eftimie Murgu, autorul unei publicații volante, în timpul revoluției din 1848-1849; Andrei Mocioni, care a înființat în 1866 ziarul „Albina“, coordonat de Vincențiu Babeș ș. a.⁶, continuau strategia culturală a corifeilor Școlii Ardelene. Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior, s-au remarcat și printre primii editori și cenzori moderni ai cărților românești, publicate în Tipografia Universității din Buda, întrunindu-se în salonul literar național din casa aromânului Anastasie Grabovszki.

Să menționăm că la Caransebeș a fost tipărit, încă din 1648, de către banul român al Caransebeșului și Lugojudului, Acațiu Barcsay, primul manual de catehism cu litere latine, iar în anul 1700 a fost tipărit primul dicționar bilingv cu litere latine, de către Mihail Halici, *Dictionarium valachico-latinum*.

În 1812 s-a înființat la Arad prima școală pedagogică națională, *Înalta școală pedagogică a națiunii valahe*, având patru profesori, printre care și C. D. Loga. El a fost nu numai unul dintre primii pedagogi naționali moderni, ci și autorul primelor manuale de ortografie, gramatică românească și ritual liturgic ortodox: *Ortografia sau dreapta scriere*, publicată la Buda, în 1818, *Gramatica românească*, publicată în 1823, *Octoii și tipicon cu catavaseriu*, publicat în 1826 și utilizat în biserici până în perioada interbelică. Tot el a tipărit și *Chiemare la tipărirea cărților românești*, primul manifest-programatic, care relevă *mutatis mutandis* strategia emancipării presei și tipăriturii de cărți naționale, prin contribuții (mecenat) comunitare: „spre luminarea neamului sunt de lipsă... cărți... toți din puterile sale să dea daruri, ca

⁴ Petru Loris, I. Miloia, *Dezvoltarea tipografiei timișorene de la 1716 la 1895*, în „Banatul“, noiembrie-decembrie 1928, p. 44-49.

⁵ Egumenul Serafim, *Câteva date despre începuturile ziaristicii românești din Timișoara*, în „Banatul“, august-octombrie 1928, p. 58.

⁶ Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 40.

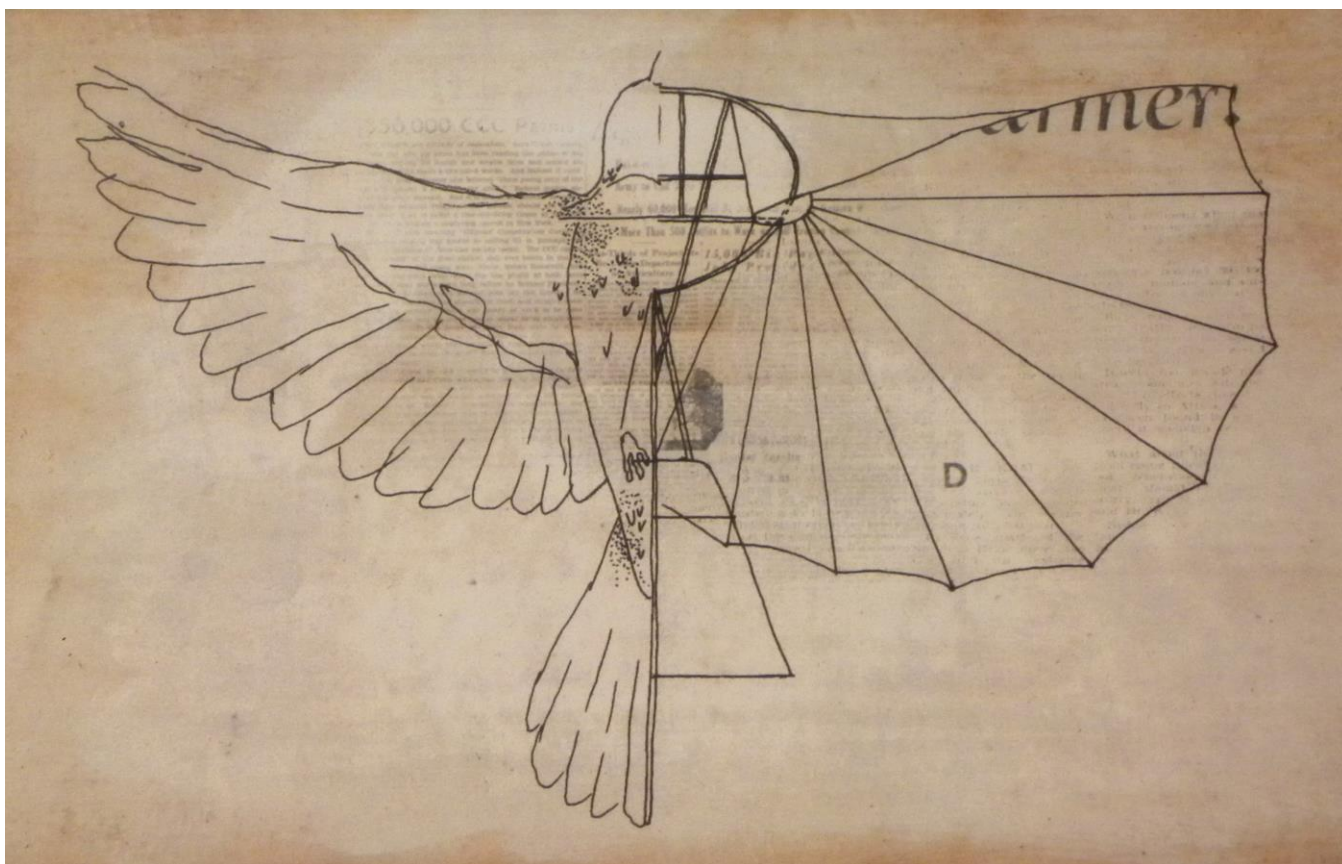
să ajute neamul, toți acum să se apuce de lucru, că au sosit primăvara neamului românesc”⁷

Prima revistă periodică națională, „Biblioteca românească”, cu circulație în întregul teritoriu național, deci și în Banat, fapt atestat de listele cu sute de prenumerați sau abonați nominalizați la sfârșitul volumelor, redactată de bănățeanul Damaschin Bojincă (1802-1869) împreună cu Zaharia Carcalechi (1784-1856), în perioada 1821-1834, reflectă un adevărat program de emancipare culturală și națională, reluat apoi în revista „Dacia literară” apărută abia în 1840, la Iași și în primul program cultural național expus în articolul-program formulat de Mihail Kogălniceanu.

Biblioteca românească” a reprezentat un model publicistic enciclopedic, universal în nuce pentru întreaga cultură națională, care îl va fi inspirat

pe Ion Heliade Rădulescu să imagineze planul unei „biblioteci universale”, în 1848. Aceasta urma să cuprindă capodoperele literare și culturale universale, ca și pe cei circa 200 de autori ai primei Enciclopedii Române, sub coordonarea publicistului bănățean Cornel Diaconovici și publicată la Sibiu, între 1898-1904. Dintre cei 200 de autori, îi reținem și pe publiciștii bănățeni sau care au profesat în Banat: G. Augustini, publicist din Arad, Valeriu Braniște, redactor la publicațiile bănățene „Dreptatea” și „Drapelul”, Aurel Popovici etc.

Aceste începuturi promițătoare au fost realizate cu mari sacrificii materiale și personale. Corifeii presei bănățene au fost obligați să migreze în Transilvania și în principatele Române, pentru a continua realizarea obiectivelor programului de emancipare culturală, socială și națională.

⁷ C. D. Loga, *Chiemare la tipărirea cărților românești*, Buda, Tipăriul Crăieștii Universității a Ungariei, 1821, p. 8.